

УДК 811.161.2'367.624

КВАНТИТАТИВНІ ПРИСЛІВНИКИ В СХІДНОПОЛІСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ

Чешко Г. А.

Стаття присвячена дослідженню прислівників на позначення кількості, які функціонують у говірках східнополіського діалекту. Розмежовано прислівники на позначення кількості і ступеня вираження інтенсивності, укладено їх семантичну класифікацію, розглянуто функціонування власне кількісних прислівників.

Ключові слова: квантитативні прислівники, сема, кількісна градація ознаки, інтенсивність ознаки, шкала вияву квантитативної градації.

В статье рассмотрено наречия на обозначение количества на материале восточнополесского говора. Составлена семантическая классификация, разграничены наречия для обозначения количества и степени выражения интенсивности. Для анализа избраны количественные наречия.

Ключевые слова: квантитативные наречия, сема, количественная градация признака, интенсивность признака, шкала проявления квантитативной градации.

The article focuses on investigation of quantitative adverbs existing in area of Eastern Polissya. The semantic classification is composed; adverbs denoting quantity and degree of intensity are delimited. The quantitative adverbs are interrogated.

Key words: quantitative adverbs, seme, quantity gradation of quality, degree of quality intensity, expression scale of quantity gradation.

Специфіка прислівника як частини мови у вираженні категорії міри полягає в тому, що в колі цього гетерогенного класу слів виділяються адвербіальні лексеми міри й ступеня, які вказують на квантитативну градацію ознаки та інтенсивність її вияву. Прислівники міри вияву ознаки, поєднуючись з дієсловами, прикметниками та іншими прислівниками, вказують на інтенсивність виявлення процесуальної або статичної ознаки [4, с. 440].

Квантитативні прислівники неодноразово були предметом розгляду у працях дослідників української літературної мови, серед них Н. М. Ківшик [2], С. О. Швачко, О. М. Медведь [6], М. І. Степаненко [5]. Однак ці студії не охоплювали діалектного мовлення. Цим обґрунтовуємо актуальність проблеми, окресленої назвою статті. Точні за своєю природою кількісні відношення специфічно передаються прислівниками. Тому спробуємо виявити склад, виділити основні лексико-семантичні групи квантитативних прислівників, притаманних діалектному мовленню, та проаналізувати особливості їх функціонування в усній комунікації.

Труднощі, які виникають при аналізі квантитативних прислівників, зумовлені тим, що в мовознавстві немає чіткого визначення міри й ступеня відносно до лінгвістичних категорій, а також відсутні критерії розмежування одиниць, якими вони представлені в мові. Так, у "Сучасній українській літературній мові" прислівники міри й ступеня поділено на прислівники безвідносно великої міри вияву ознаки і прислівники безвідносно малої міри вияву ознаки [4, с. 440]. Інші автори, визначаючи прислівники міри чи ступеня (або кількісно-означальні прислівники) в межах атрибутивних, не розмежовують їх на власне кількісні та прислівники ступеня.

Оскільки семантичне поле квантитативних прислівників неоднорідне з погляду їх відношення до означуваного предмета, спробуємо виділити слова на позначення власне кількості, наявні в усному спілкуванні.

Проаналізувавши наявні в сучасній лінгвістиці відомості про квантитативні прислівники, пропонуємо наступну їх класифікацію:

- 1) екстенсивні, або власне кількісні прислівники, поділяються на ті, які:
 - а) позначають визначену кількість, б) позначають невизначену кількість;
- 2) інтенсивні, або прислівники ступеня, поділяються на:
 - а) прислівники на позначення граничної межі, б) прислівники необмеженої інтенсивності, в) прислівники вияву зусилля.

Розглянемо екстенсивні (власне кількісні) прислівники та їх варіанти, зафіксовані в сучасних східнополіських говірках (Чернігівська обл.). В основу класифікації прислівників покладено шкалу інтенсивності вияву кількості: позначення невизначеної кількості та відносне числове значення. У межах цієї класифікації виділяємо такі групи квантитативних прислівників:

- 1) прислівники на позначення числового вираження кількості;
- 2) прислівники на позначення невизначеної кількості зі значенням безвідносно великої кількості та зі значенням безвідносно малої кількості.

У говірках зі значенням “вдвічі” зафіксовано адвербіальні лексеми *уд'вічі* ('вдвичи, уд'вичі), *уд'воє*, *вдвой'н'є*, *у два 'раза 'біл'ше, 'наполо'вину 'біл'ше*'. Прислівники цієї парадигми та їхні еквіваленти кількісно передають характеристики безвідносно до якісної сторони номінованих десигнатів, виражають категорію кількості; на їх значення накладається ще й абстрактний емоційно-оцінний відтінок суб'єкта сприйняття явища навколишньої дійсності, що виявляється у приблизній номінації кількості предметів та їх частин.

Для означення поняття ‘поділити предмет надвоє’ зафіксовано адвербіальні слова *'надвоє* (*'надвайє*), *напапа'лам*, *напа'лам*, конкретизуючий прислівник цієї ж семантики *'порівну* та синтетичну конструкцію *на дві поло'вину*. Прислівник із загальною семою ‘надвоє’ існує лише в конструкціях зі значенням “розділити надвоє”, “розпастися надвоє” (коли в результаті поділу цілого утворюються дві частини, причому мається на увазі, що вони приблизно однакові за величиною). В інших випадках для вираження значення ‘половина’ вживаються неприслівникові засоби, наприклад: *Во'ни та'ди поже'нилис'а. Дак я пала'вину 'грошей, да сва'ти, да ку'пили пов'дома* (Кархівка, Чернігівський).

Засобами номінації одноразового виконання дії є слова *раз*, *один раз* та їх еквіваленти.

Кількаразове виконання дії (наявність ознаки) вербально оформлюється числівниками чи сполукою числівник + *раз* (*два 'раза 'замужем; раз п'ят' хо'дила*): *Це ме'ні так у'пала, шо йа ча'тири 'рази ха'дила. Раз паш'ла, приш'ла, 'други раз* (Сорокошичі, Козелецький). Кількісних прислівників для позначення подібних понять у мовленні небагато. Це лексеми *'двічі*, *'дважди*, *'трижди*. Такі слова передають поняття кількості, є найменуванням кількісної ситуації; в них домінує абстрактна кількісна сема безвідносно до якості предмета.

Неможливість абсолютно точного пізнання відбивається в одиницях субкатегорії неточної кількості. Для визначення неозначеної кількості мовці послуговуються варіантами кількісної шкали “багато – мало”.

Квантитативні адвербіальні лексеми вказують на інтенсивність ознаки, її кількісну градацію: ‘вияв ознаки, нижчої за норму – норма – вияв ознаки, більшої за норму’. Поняття “норма” є виявом ступеня ознаки, який сприймається як достатній у конкретній ситуації. Відповідно, є ступінь вияву ознаки, який сприймається як недостатній, та ступінь надмірного вияву ознаки; на семантичному рівні це має вигляд опозиції: “дуже багато – багато – достатньо – небагато – трохи – мало”.

Основними виразниками максимальної неозначеної міри вияву кількості у народному мовленні є прислівники з семою ‘багато’: *Уби'райец'а 'л'уд'ам напа'каз, йій же ба'гато^а йест' вс'о'го; Жи'вут' же. Ос' вс'о'го ба'гато* (Сорокошичі, Козелецький).

Прислівники *за'надто*, *черес'чур* вживаються на позначення максимально можливого вияву кількості, пор.: прислівник *бага'тенно* ‘дуже багато’: *У нас тут л'ес, тут йагод, гри'бов бага'тенно^а* (Ловинь, Ріпкинський).

Слова *'вдостал'*, *до'статочно* (*до'статошна*) передають сему ‘норма, повна міра’. В основному мовці для позначення задовільної кількості вживають дієслівну зв'язку “бути” (*йє*, *йєст'*), за допомогою якої констатують наявність, не виражаючи кількості. Нівелювання адвербіального підсилювача вияву кількості пояснюється тенденцією до спрощення граматичної структури вислову.

Прислівники *неба'гато*, *'трохи* служать для позначення невеликої кількості; у контексті мають приблизно однакове і в основному позитивне значення наявності, рідше служать для позначення недостатньої кількості: *По'малу йіст', бо пот'роху да'йут'* (Количівка, Чернігівський); *'Нада стаж йа'кийс'. Хоч 'трохи, неба'гата; 'Лучче 'трошечкі, да сва'йє* (Кархівка, Чернігівський).

Прислівники *'мало* (*'мала*), *'обмал* виражають невелику чи недостатню кількість: *'мало йа 'знала то 'ді*, *'мало йа 'знайу й сі'час* (Липів Ріг, Ніжинський); з цим же значенням зафіксовано слова *н'ем'ножко*, *чут'-чут'*.

Позначення кількісно невизначеної категорії вартості в межах семантичного поля 'коштує мало – багато' співвідноситься не з самою екстралінгвістичною ситуацією, а з її описом. Для позначення семи 'багато коштує' мовці вживають прислівник *'дорого* та його фонетичні варіанти (*'дорага*): *'дорого 'стойт', це не 'наше, не для нас* (Липів Ріг, Ніжинський). Описова сполука (*це не 'наше, не для нас*) теж має значення "дорого коштує", до якого додається суб'єктивна оцінка. Найчастіше для позначення поняття 'висока ціна' вживають прикметник *доро'ге* (*дара'ге, дара'гойе*). Загалом спостерігається різнопланове лексичне оформлення сем на позначення вартості; превалує передача негативного члена опозиції "дорого – дешево". Так, при означенні поняття 'дорого' мовці вживають підсилювальні засоби (*ой доро'ге ж*); описові конструкції типу *не у всіх 'грошей хва'тайе* (Кархівка, Чернігівський).

Для позначення невеликої вартості мовці вживають прислівники *'дешево* (*'д'ошево*), *не 'дорого*; прислівник *'мало* + дієслово (*'мало 'коштує, 'мало 'стойт'*) та варіанти прикметника *недоро'ге*. Для позначення дуже низької ціни вживають конструкцію за *'безцін'*: *Прода'ла за 'бесцін', аби 'тіл'ки здат'* (Довгалівка, Талалаївський).

Загалом у мовленні діалектоносіїв для вираження категорії кількості поряд із адвербіальними одиницями – носіями власне кількісної семантики – співіснує широке коло описових конструкцій. Виявлено тенденцію до збереження співвідносності варіантів діалектного мовлення із літературною мовою у межах квантитативних прислівників на позначення власне кількості, що зумовлено наявністю сформованого і загальноприйнятого класу цих слів, який забезпечує вираження всієї кількісної шкали. Частотність вибору адвербіальної одиниці чи описової конструкції залежить від смислового навантаження, накладеного мовцем на ситуацію чи предмет вираження, та наявності синонімічного ряду неадвербіальних виразників. Найчастіше вживаними є кількісні прислівники багато, трохи, мало, що пояснюється універсальністю їх змісту.

Дослідження квантитативних адвербіальних одиниць у східнополіському діалекті дало змогу окреслити їх склад та особливості функціонування. Співвіднесеність зафіксованих діалектних квантитативних прислівників з їх літературними відповідниками свідчить про сформованість цього класу слів та закріпленість за ними комунікативної функції. Зафіксовані у говірках адвербіальні одиниці не виходять за межі відомих у літературному стандарті прислівників, мають спільну вихідну базу, а відрізняються лише формально.

Отже, квантитативні прислівники у мовленні діалектоносіїв виконують свою безпосередню функцію позначення кількості, вказують на інтенсивність ознаки, її кількісну градацію і є складовою частиною лексичного поля міри. Прислівники, які слугують для вираження власне кількості, функціонують поряд із описовими конструкціями і є взаємозамінними відповідно до комунікативної ситуації.

Література

1. Битехтина Г. А. Семантико-синтаксические условия употребления качественно-количественных наречий в русском языке / Г. А. Битехтина // Вести Московского ун-та. Серия 9 "Филология". – 1982. – № 5. – С. 44–50.
2. Ківшик Н. М. Адвербіальні інтенсифікатори квантитативної ознаки в реченнях із предикатами кількості / Н. М. Ківшик // Нова філологія : збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – № 33. – С. 258–262.
3. Поцелуевский Е. А. Нулевая степень качества и описание значения качественных прилагательных их некоторых сочетаний с ними / Е. А. Поцелуевский // Проблемы семантики. – М. : Наука, 1974. – С. 229–247.
4. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 430–502.
5. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у формуванні й вираженні квантитативних відношень у структурі простого двоскладного речення / М. І. Степаненко // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 15–21.
6. Швачко С. О. Когнітивні аспекти квантитативних слів / С. О. Швачко, О. М. Медведь // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія "Філологія". – 1998. – № 1. – С. 33–40.